

A

Manufaktura ve vlastním smyslu slova nejen podrobuje dříve samostatného dělníka velení a disciplině kapitálu, nýbrž vytváří mimo to ještě hierarchické odstupňování mezi dělníky samými. Zatím co jednoduchá kooperace ponechává způsob práce jednotlivců celkem beze změny, manufaktura jej odzdola až nahoru revolucionuje, a podrobujíc si úplně individuální pracovní sílu, zachvacuje ji u samého kořene. Mrzačí dělníka a znetvořuje ho tím, že v něm uměle pěstuje jedinou jednostrannou zručnost potlačováním celého světa produktivních sklonů a vloh. Tak jako ve státech La Platy zabíjejí zvíře jen proto, aby získali jeho kůži nebo lůj. Nejenže se jednotlivé dílčí práce dělí mezi různá individua, nýbrž i individuum samo se dělí, mění se v automatický nástroj nějaké dílčí práce, a tak se uskutečňuje nejapná bajka Menenia Agrippy, která líčí člověka jako část jeho vlastního těla. Jestliže dělník původně prodává svou pracovní sílu kapitálu proto, že nemá materiální prostředky k výrobě zboží, pak nyní nemůže být jeho individuální pracovní síly samé využito, není-li prodána kapitálu. Je schopna fungovat již jen v souvislosti s jinými a tato souvislost se uskutečňuje teprve po prodeji, v dílně kapitalisty. Manufakturní dělník, zbaven možnosti dělat něco samostatně podle svých přirozených vloh, vyvíjí produktivní činnost již jen jako příslušenství kapitalistovy dílny. Jako měl vyvolený národ napsáno na čele, že je vlastnictvím Jehovovým, tak vtiskuje dělba práce manufakturnímu dělníkovi pečeť vlastnictví kapitálu. Znalosti, důvtip a vůle, které projevuje, i když v nepatrné míře, samostatný rolník nebo řemeslník — tak jako divoch provozuje rozmanité prvky všeho válečného umění jako osobní lest — se nyní vyžadují jen od dílny jako celku. Duchovní potence výroby se rozvíjejí po jedné stránce, protože po mnoha jiných stránkách úplně zanikají. Co dílčí dělníci ztrácejí, to se proti nim soustřeďuje v kapitálu. Výsledkem manufakturní dělby práce je to, že se duchovní potence materiálního výrobního procesu stavějí proti dělníkům jako cizí vlastnictví a síla, která je porobuje. Tento proces odluky začíná v jednoduché kooperaci, kde kapitalista zastupuje vůči jednotlivému dělníkovi jednotu a vůli společenského pracovního tělesa. Vyvíjí se dále v manufaktuře, která dělníka znetvořuje, tím že ho přeměňuje v dílčího dělníka. Vrcholí ve velkém průmyslu, který odděluje vědu jako samostatnou výrobní potenci od práce a nutí ji sloužit kapitálu. V manufaktuře je obohacování souhrnného dělníka, tedy i kapitálu, o společenské produktivní síly podmíněno ochuzováním dělníka o individuální produktivní síly. „Nevědomost je matkou průmyslu, stejně jako pověry. Uvažování a představivost podléhají omylům; ale zvyk provádět určitý pohyb nohou nebo rukou nezávisí ani na uvažování, ani na představivosti. Proto manufaktury nejlépe prospívají tam, kde je co nejvíce potlačen duchovní život, takže dílnu lze považovat za stroj, jehož částmi jsou lidé.“ A opravdu, některé manufaktury používaly v polovině XVIII. století k určitým jednoduchým operacím, které však byly tajemstvím továrny, s oblibou poloviční idioty. „Duševní schopnosti a vývoj velké většiny lidí,“ praví A. Smith, „se nutně vytvářejí v závislosti na jejich obvyklém zaměstnání. Člověk, který stráví celý život prováděním několika jednoduchých operací... nemá příležitost ani potřebu bystřit si rozum, své duševní schopnosti nebo cvičit svou obrazotvornost... stává se tak tupým a nevědomým, jak je to jen možné u lidského tvora.“ Vylíčil tupost dílčího dělníka, Smith pokračuje: „Jednotvárnost jeho nehybného života podryvá ovšem i jeho duševní odvahu... Oslabuje dokonce i činnost jeho těla a činí ho nezpůsobilým napínat po delší dobu síly při nějakém jiném zaměstnání než při tom, v němž je vycvičen. Zdá se tak, že získal obratnost a dovednost ve svém speciálním povolání na úkor svých duševních, sociálních i vojenských kvalit. Ale v každé vyspělé civilizované společnosti je to právě stav, do něhož nutně musí upadnout pracující chudák (the labouring poor), tj. hlavní masa lidu.“ Aby se zabránilo úplnému zakrnění lidových mas, které je výsledkem dělby práce, doporučuje A. Smith lidové vyučování organisované státem, ovšem jen v opatrných, homeopathických dávkách.

B

Prusko zažilo ve svých dějinách výhody i nevýhody německé kolonie na částečně cizím území. Je nepochybné, že v Prusku se vyskytuje neněmecký živel, a to v důsledku zčásti slovanského, zčásti židovského a francouzského míšení krve. Protiklad mezi junkery¹ a pokrokáři, zaplňující veškerý vnitropolitický život pruských východolabských provincií je spíše protikladem krve než přesvědčením. Moc krve sahá daleko, překonává staletí, hranice států, rozdíl mezi stranami, ba i jazyky; je silnější než všechno ostatní. Pruská drobná šlechta převážně německého původu, jež se sem přistěhovala dříve či později, se k pruským maloměšťákům vesměs cizího, slovanského nebo jiného původu staví nepřátelsky, v některých bodech nesmiřitelně. „Stranu pokroku budu potírat až do posledního dechu,“ prohlásil Bismarck ještě roku 1887. Takto promlouvá výrazně hlas krve. Tentýž muž rovněž jednou hovořil o „nihilismu“ pokrokové strany a mnozí se tomu posmívali, a to nebylo příliš prozřívavé. V Prusku sice tuto slovanskou nebo orientální dědičnou chorobu německý vliv oslabil a zmírnil do podoby negativismu, nicméně i nadále je nepřehlédnutelná. Oba dotyčné pruské národní proudy se již navenek značně odlišují: jen stěží lze nalézt ostřejší kontrast než mezi vysokou, štíhlou, plavovlasou postavou typického pruského gardového důstojníka, jako byl Moltke, na jedné straně, a podsaditým, čilým, tmavovlasým zjevem průměrného berlínského obyvatele a nejednoho vlivného pokrokáře na straně druhé. (...)

Vůbec by nebylo od věci sledovat, jak si na tom kdo stojí s předky když už ne ohledně německé krve, tak ohledně německého smýšlení; je možné, že strana pokroku by vzhledem k posledním 30 letům v této zkoušce neobstála; má v sobě příliš mnoho cizí politické krve. (...)

Z vícera důvodů je záhodno si přát „posedlačení“ Pruska. Zvláště pak je toho zapotřebí vůči fluktuujícím a destruktivním tendencím velkoměstských mas obyvatelstva; pro samé obchodování na burze a práci v továrnách již nezbyvá čas na vyšší duchovní zájmy, a proto bychom měli o to víc hledat jinde a ve větši šíři. Spojí-li se slučující selský charakter s rozkladným moderním vzděláním, mohl by z toho snad vzejít novotvar, jisté zduchovnělé selství, jež by jako jediné dostalo všem nárokům na ušlechtlejší národní život. (...)

Natolik silně vyvinuté individuality jako Shakespeare a Rembrandt mají svůj frapantní a přirozený protiklad v masovém duchu a pudu k mase, jež jsou u Dolnoněmců značně rozvinuté; v tom se shodují s nesčetnými stébly trávy na lukách jejich maršské domoviny, na nichž se příležitostně zjeví hyacint, anebo s nekonečným hejnem sledů, této specificky dolnoněmecké ryby, kterouž obvykle doprovází „sledí král“. Hlubší charakterové vlastnosti kmene vždy vykrystalizují do podoby vysoce vyvinutého individua, které je stejně překvapivé jako květina se zvláštní vůní nebo zázračný fosforeskující zjev z hlubin. Dalo by se říci: muž se vypíná nad masou stejně jako dolnoněmecký dub nad dolnoněmeckou jetelinou; a je svébytným rysem dějin, že dosud největší dolnoněmecký muž a státník, Bismarck, má ve svém erbu právě tento lidový obraz: tři lístky jetele ve třech dubových listech! Pojmy „masa“ a „muž“, zkratka velké množství a jednotlivá osobnost se vzájemně prolínají; velký muž je obsažen ve všech a všichni jsou obsaženi v něm. (...)

Šlechta a lid, génus a příroda, muž a masa patří k sobě. Stará dějinná zákonitost, která se častokrát potvrdila, naposledy v důsledku proměny německého smýšlení v posledních padesáti letech, praví, že po demokracii vždy přichází císař; a tak i demokraticko-přírodovědné směřování moderní doby žádá coby svůj nezbytně nutný suplement císařsko-umělecký typ. Vbrzku tedy můžeme očekávat nástup mocné a čistě duchovně dominující individuality.

C

¹ **Junker (Prusko)**, od poloviny 19. století šlechtický či nešlechtický vlastník pozemků, velkostatkář v Prusku

Z tohoto hlediska spočívá jediná podstatná změna, která se odehrála v masové společnosti, v tom, že jednotlivé sociální skupiny, jež vznikly po rozpadu rodiny, sdílejí nyní osud nejpůvodnější společenské skupiny – rodiny. Neboť stejně jako kdysi společnost absorbovala rodinu, tak v našem století masová společnost nakonec vstřebala a nivelizovala společenské třídy a uskupení. Se vznikem masové společnosti totiž společenská sféra po svém staletém vývoji konečně dosáhla bodu, kdy ve stejné míře podchycuje a má moc stejně důsledně kontrolovat všechny členy daného společenství. Masová společnost ohlašuje vítězství společnosti jako takové, je stadiem, v němž už neexistují žádné skupiny stojící mimo společnost. Avšak společnosti je za všech okolností vlastní nivelizování. Vítězství rovnosti v moderním světě je tak pouze politickým a juridickým uznáním skutečnosti, že oblast veřejného života byla dobyta společností. Za této situace se vyznamenání a výjimečnost automaticky stávají soukromými záležitostmi jednotlivých individuí.

Tato moderní egalita, která je založena na konformismu spočívajícím v samotné podstatě společnosti a která je možná jen díky tomu, že chování vstoupilo v hierarchii lidských poměrů místo jednání, se každopádně liší od rovnosti, jak ji známe z antiky, především z řeckých městských států. (...) Nicméně polis sama, tedy veřejný prostor, byl místem nejprudšího a nejneúprosnějšího zápasu, v němž každý musel vynikat nad všemi ostatními, musel dokazovat znamenitými činy, slovy a výkony, že žil jako „nejlepší muž“. (...)

Znamenitost měla vždy své místo v oblasti veřejného života, kde bylo možné předstihnout druhé a vyznamenat se před nimi. Cokoli se koná veřejně, může tudíž dosáhnout znamenitosti, zatímco každé činnosti v rámci soukromé sféry zůstává tato možnost odepřena. Znamenitost vyžaduje přítomnost druhých lidí, a tato přítomnost druhých opět potřebuje prostor, který je pro tento účel výslovně konstituován, včetně prostorově aranžované formálnosti, zajišťující náležitý odstup. (...)

Přítomnost druhých, kteří vidí to, co vidíme my, a slyší to, co slyšíme my, nás ujišťuje o realitě světa i nás samotných. (...)

Veřejný prostor jako společný svět shromažďuje lidi a současně zabraňuje tomu, aby o sebe navzájem zakopávali a naráželi do sebe. To, co činí poměry v masové společnosti pro všechny zúčastněné tak obtížně snesitelnými, nespočívá vlastně, rozhodně ne primárně, ani tak v masovosti samé. Jde spíše o to, že svět v masové společnosti ztratil sílu shromažďovat, to znamená oddělovat a spojovat. (...)

Privátní charakter privátní sféry spočívá v nepřítomnosti druhých. Soukromý člověk se neukazuje druhým lidem, což je totéž, jako by neexistoval. Cokoli soukromý člověk činí nebo připouští, zůstává bez významu, nemá to žádné důsledky a týká se to pouze jeho, a jinak nikoho. Právě to, že byl moderní člověk zbaven těchto bytostně lidských věcí a ztratil jimi garantovanou realitu, vedlo k oné opuštěnosti, která se v moderním světě pozvolna stala masovým fenoménem, v němž se absence vztahů projevila ve své nejextrémnější a nejnelidštější formě. (...)

Stejně tak měl Marx pravdu se svou kuriózní předpovědí, že zespolečenštělé *animal laborans* svůj přebytek času, tedy své částečné osvobození od práce, nevyužije k tomu, aby se věnovalo svobodě světa, ale že svůj čas v podstatě promrhá tím, že se bude oddávat soukromým zálibám bez jakéhokoli vztahu ke světu, jež nazýváme hobby.